

DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ

Dicle Theology Journal

Kuruluşu: 2000 e-ISSN: 2667-6273 Yayımcı: Dicle Üniversitesi

Cilt | Volume 27 • Sayı | Issue 2 • Aralık | December 2024

Bursevî'nin Tefsirinde Allah'ın Zâtî Sıfatları*

Intrinsic and Essential Attributes of Allah in Bursevi's Tafsir

Süleyman ERTUĞRUL

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
PhD Student, Dicle University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences, Diyarbakır, Türkiye
suleymanertugrul0087@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-9891-3635>

Mehmet Yusuf HAKLI

Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel
İslam Bilimleri Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dicle University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences, Diyarbakır, Türkiye
yusufhilvani@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3745-7085>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received:03/02/2024 • **Kabul Tarihi | Accepted:** 21/04/2024 • **Yayın Tarihi | Published:** 31/12/2024

Atıf | Cite As

Ertuğrul, Süleyman - Haklı, Mehmet Yusuf. "Bursevî'nin Tefsirinde Allah'ın Zâtî Sıfatları". *Dicle İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2024), 156-172. <https://doi.org/10.58852/dicd.1431297>

Author Contributions: % 60 -% 40

Ethical Statement: It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been

Conflicts of Interest: No conflict of interest declared

Ethics Committee Approval: The study subject does not require ethics committee permission.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Yazar Katkıları: % 60 -% 40

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

* Bu çalışma Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan "Bursevî'nin Ruh'u'l-Beyân Adlı Tefsirinde Allah'ın Sıfatlarının İşâri Yorumları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This study is derived from his doctoral dissertation titled 'The Illustrative Interpretations of God's Attributes in Bursawî's Tafsir named Ruh'u'l-Beyân', which is being conducted at Dicle University, Institute of Social Sciences.

Bursevî'nin Tefsirinde Allah'ın Zâtî Sıfatları

Öz

Bu çalışma, İsmâil Hakkı Bursevî'nin Allah'ın Zâtî sıfatları konusundaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu konu, temelde ulûhiyete dairdir. Dolayısıyla bu çalışma Bursevî'nin hem zâtî sıfatlar konusundaki görüşlerini hem de ulûhiyete dair görüşlerini ortaya koymaktadır. Bursevî, İslâmi ilimlerin hemen hemen her alanında eser veren üretken XVII. Yüzyıl bir tasavvuf âlimidir. O, bilinirliği oranında, sonraki dönemlerde insanların kendisinden istifade ettiği kimsedir. Onun eser şemasına bakıldığında, birçok alanda eserler yazdığı görülür. Bu üretkenliğine bağlı olarak o, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde tanınan kimse olmuştur. Allah'ın zâtî ve sıfatları konusu ise ilk dönemden beri Müslümanların zihinlerini meşgul etmiştir. Allah'a inanmak diğer inanç ve ibadetlerin Allah katında makbul olmasının ön şartı kabul edilmiştir. Allah'a iman konusu, Allah'ın sıfatları konusunu da bünyesinde barındırır. Müslümanlar, imanlarını kuvvetlendirmek ve münkirlerin karşıt fikirlerini çürütmek için bu konuya kitaplarında bolca yer vermişlerdir. Allah'ın sıfatlarını bu derece önemli kılan nokta ise insanların kendilerini var eden yaratıcılarını layıkıyla tanımak istemeleri ve O yüce varlığın zâtî hakkında merak duymalarıdır. Allah'ın sıfatlarına ilişkin bu yaklaşımlardan sonra, Bursevî'nin işâri-tasavvufî bağlamda kaleme aldığı *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, Allah'ın zâtî sıfatları konusuna dair görüşleri önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İşâri Tefsir, Ulûhiyet, Zâtî Sıfatlar, Bursevî.

Intrinsic and Essential Attributes of Allah in Bursevi's Tafsir

Abstract

This study aims to uncover Ismail Hakkı Bursevi's perspectives on the intrinsic and essential attributes of Allah. This topic is fundamentally associated with the divine. Consequently, this inquiry discloses both his perspectives concerning the intrinsic and essential attributes of Allah and his viewpoints on divinity. Bursevi, a prolific Sufi scholar of the seventeenth century, contributed extensively to various domains within Islamic sciences. He is an individual from whom individuals derived benefit during subsequent eras commensurate with his recognition. Observing his extensive work scheme, it becomes apparent that he authored numerous works across diverse fields. As a result of this remarkable productivity, he emerged as a prominent figure both during his own era and in subsequent periods. The topic of the positive attributes of Allah and the intrinsic and essential attributes of Allah has captivated the minds of Muslims since antiquity. Belief in Allah has been deemed a prerequisite for the acceptance of other beliefs and acts of worship in the eyes of Allah. The topic of belief in Allah encompasses the topic of Allah's attributes as well. Muslims have dedicated significant attention to this topic in their literary works in order to fortify their faith and counter the opposing ideologies of the non-believers. The significance of Allah's attributes lies in the fact that individuals yearn to comprehend their Creator comprehensively and possess a curiosity about His fundamental nature. Following these examinations of Allah's attributes, the perspectives of Bursevi on the intrinsic and essential attributes of the being of Allah in his commentary *Rûhu'l-Beyan*, which he composed within a Sufi framework, hold significance.

Keywords: Tafsîr, Isâri Tafsîr, Divinity, Essence Attributes, Bursevi.

Giriş

Tenzihî sıfatlar olarak da isimlendirilen zâtî sıfatlar, Allah Teâlâ'nın zâtına layık olmayan mânaları ve nitelikleri ondan nefyeden sıfatlardır. Bu sıfatlar, Allah'ın zâtına uygun olmayan eksiklikleri ve olumsuz özellikleri reddeden sıfatlardır. İslam inancına göre, Allah Teâlâ her türlü eksiklikten, kusurdan, sınırlamadan, değişiklikten ve benzeri mânalardan münezzehtir. Bu sıfatlar, Allah Teâlâ'nın mutlak mükemmeliyetine vurgu yapar.¹

Zâtullah akidesini belirleyen ve selbî olarak da adlandırılan bu sıfatlar, acz, noksanlık ve yaratılmışlık gibi Allah'a yakıştırılması mümkün olmayan vasıflardır. Bu kavramların zâtan uzaklaştırılması ile Allah nitelenmiş olur.² Tenzihî sıfatlar, Allah'ın ne olmadığını belirten sıfatlardır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın bir olduğunu, şeriki ve benzerinin bulunmadığını mahlûkun özelliklerinden münezzehe olduğunu ifade eden; *أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* “Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.”³ âyeti tüm âlimler tarafından tenzih için esas kabul edilmiştir. Mütakellimlerce Muhâlefetün li'l-Havâdis kavramıyla ifade edilen bu sıfat yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişkiyi tamamıyla birbirinden ayırmıştır. “Başlangıcı ve sonu yoktur; Allah cisim değildir, cevher değildir, mahdûd, ma'dûd ve musavver değildir. Yüce Allah bölünebilir, parçalanabilir, bileşik, sonlu değildir. Mahiyet ve keyfiyet Allah'ın niteliği olamaz. Allah Teâlâ bir zamanla kayıtlı değildir. O'nun için bir mekânda temekkün de söz konusu değildir. O'na hiçbir şey benzemez, havâdise mahal değildir...” Tüm bu sebeplerden dolayı bu sıfatlara selbî veya tenzihî sıfatlar denir.⁴

Mahlûkatın vasıflandığı, var olması için bir tahsis ve tercih ediciye ihtiyaç duyulan her sıfat, Allah'a herhangi bir yaratık gibi sınırlı veya tercih edici bir özellik isnad edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu, Allah'ın eşsiz, sınırsız, başlangıcı olmayan ve sonsuz bir varlık olduğu inancına dayanmaktadır. İhdâs ediciye ihtiyaç hissettiren sıfatlarda mümkün hükmünü taşıyıp taşıyamaması ile anlaşılmaktadır. Eğer sıfat mümkün dairesinde bu hükmü taşıyorsa, bu sıfatın Allah Teâlâ'ya nisbet edilmesi düşünülemez. Yani böyle bir sıfatla Allah'ın nitelendirilmesi mümkün değildir. Mahlûkata ait “hudûs” vasfı caizdir, yani bizim var olmamız zaruri değildir. Var edilişimizden önce varlığımız da yokluğumuz da mümkün ve müsavi idi.⁵

İsmâil Hakkı Bursevî, (ö. 1137/1725) hiç şüphesiz işârî tefsirde önemli bir yere sahiptir. Bursevî'nin Allah'ın sıfatları hakkındaki görüşlerini şimdiye kadar hiç kimsenin incelememiş olması bu konunun bu alanda ham kaldığının göstergesidir. Bu durum günümüz ilim dünyası için bir eksikliktir.

Bursevî'de bu konu hakkında tefsir alanında bir çalışma yapılmamıştır. Konunun literatürü incelendiğinde, Ali NAMLI'nın “İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı”, Derviş TOKGÖZ'ün “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirindeki Usûlî ve Fikhî Görüşleri” ile Abdullah ARCA'nın “Fahredden Râzî'ye Göre Allah'ın sıfatları”, adlı doktora çalışmaları, Ziyaeddin COŞAN'ın “İsmâil Hakkı Bursevî ve Fatihâ Sûresi Tefsiri”, Fatma ÇALIK'ın “Rûhu'l-Beyân'da İşârî Tefsir Anlayışı”, Muzaffer İNNECİ'nin “Bursevî ve Rûhu'l-Beyân Adlı Eserinde Hak Kavramı”, Mustafa MADEN'nin “Gazzali'ye Göre Allah'ın Sıfatları” ve Mustafa GÜVEN'nin “Ebu'l-Mu'in en-Nesefî'nin Allah Anlayışı (Allah'ın varlığı ve zati sıfatları)” adlarında yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır.

¹ Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Kübre'l-Yakiniyyâtü'l-Kevniyye*, çev. Mehmet Yolcu - Hüseyin Altınalan (İstanbul: Madve Yayınları, ts.), 118; İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100-106.

² İlyas Çelebi, *İslam'ın İnanç Esasları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 85.

³ Hayreddin Karaman vd. (ed.), *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), eş-Şûrâ 42/11.

⁴ Ahmet Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2011), 113-114.

⁵ Metin Yurdağür, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2006), 154.

Zâtî sıfatları, eksiklikleri Allah'a yakıştırmayan sıfatlar olarak düşündüğümüzde sayılarını belirleyerek onları sınırlandırmak, pek mümkün değildir. Fakat İslâm âlimleri eğitim öğretimi kolaylaştırmak amacıyla kitaplarında önemli gördükleri altı sıfatı zikretmişlerdir. Bunlar, Vücûd, Vahdâniyet, Kıdem, Bekâ, Kıyâm bi Nefsihi ve Muhâlefetün lil-Havâdis'tir.

1. Vücûd

Vücûd sıfatını, zâtî sıfatlardan ayrı olarak "sıfat-ı nefsiyye" diye isimlendirenler de vardır. Vücûd, Allah Teâlâ'nın varlığı, var olması, yokluğu düşünilemeyen şey demektir.⁶ Allah Teâlâ hakkında vacip olan bu sıfatın zıddı âdem-i mümteni'dir. Allah'ın yokluğu muhaldir, müstahildir, imkân dışıdır. Allah Teâlâ'nın zorunlu varlığı, zâtın gereği olan bir sıfattır. Varlığını hiç kimseden almamıştır.⁷ Allah Teâlâ, ezelde de ilâh idi, ondan başka ilâh yoktu. Onunla beraber mahlukatı yokluktan var edecek kiç kimse de yok idi.⁸ Varlığı kendinden olan Allah'ı ispat için âlimler birçok metod gerekçelendirmişlerdir. Bu metodlar çalışmamızın dışında kalacağından burada değinmeyeceğiz.⁹

Aklın apaçık bilgisi, herşeyin kendisine muhalif olacağı şekilde özel sıfatlarla vasıflanan birinin varlığını uzak görmez. Bu durum, zahir olan bilgide imkânsız olmadığına göre, bir şeyin benzerinin olmayışından o şeyin yokluğunun gerekmeceğini biliriz. Bir şeyin var olması, ya bir denginin olduğuna dayanır ya da dayanmaz. Bir denginin olması yanlıştır, çünkü o ikisi birbirinin dengi olunca, bütün özelliklerde eşit olması gerekir. İkincinin varlığı, birincinin varlığına dayanması gerekirdi. Bu durumda da ikisinden birinin varlığı, diğerinin varlığına dayanması gerekirdi. Bu da zahir bilgiye göre imkânsızdır.¹⁰

Harikalarla dolu olan bu kâinata, akılları hayrete ve acizliğe düşüren bir nizamın ve âhengin olduğu apaçık bir gerçektir. Bu düzen ve ahenk, son derece mükemmel ve hassas hesapların sonsuz dengesi içerisinde hiç şaşmadan evrenin varlığından beri devam edip gitmektedir. Örneğin, dünyanın eksenindeki belirli bir eğiklik olmasaydı, mevsimlerin oluşmaması, sadece yaz veya kışın sürekli olarak devam etmesi gibi durumlar oluşurdu. Benzer şekilde, güneş ile dünya arasındaki mesafenin biraz daha farklı olması durumunda yaşamın sürdürülebilme imkânı oluşmazdı. Dünyanın eksenindeki belirli bir eğikliğin olmaması durumunda mevsimlerin oluşmayacağı, güneş ile dünya arasındaki 23,5 derecelik mesafenin değişmesiyle yaşamın sürdürülemez bir hale geleceği apaçık gerçeklerdir.¹¹ Bu derece karmaşık mekanizmanın varlığı, yaratıcısının şanına layık olduğu cihetle onun varlık ve birliğine, kudret ve yüceliğine ulvî bir işarettir.¹²

⁶ Bûtî, *Kübre'l-Yakıniyyâti'l-Kevniyye*, 115.

⁷ Ömer Nasûhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam* (İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, 2000), 144; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 1/105; İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988), 28; Ali Muhammed Sallâbî, *Allah'a İman*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 51-52.

⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431), 6/255.

⁹ (Geniş bilgi için bakınız.) Sallâbî, *Allah'a İman*, 51-82; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 78-94; Ulvi Murat Kılavuz, *Allah'a İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2018), 17-23; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 144-168.

¹⁰ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*, çev. Ekrem Demirli vd. (İstanbul: Fikriyat, 2022), 1/261.

¹¹ Oğuz Erol, *Genel Klimatoloji* (İstanbul: Çantay Yayınları, 2014), 40-44.

¹² Osman Nuri Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 59.

Tasavvuf ehli diğer dini gerçekler gibi Allah'ın varlığının akıl yürüterek deliller getirmek suretiyle anlaşılamayacak kadar hassas ve gizli olduğu kanaatinde dirler. Allah'ın varlığını ispat için kullandığımız deliller, duyuların sunduğu bilgiler olduğu için yanıltıcı olabilmektedir. Mesela şaşkınlık olan bir insan tek bir varlığı çift görebilmekte, uzaktaki bir dağ, insana olduğundan daha küçükmiş gibi görünebilmektedir. Akıl ise belli alanda belli varlıkları kısmi bir çerçevede dâhilindeki özellikleri hakkında bilgi üretebilmektedir. Akıl, duyu organlarıyla algılanamayan gayb âlemi hakkında bize pek bir bilgi veremez. Yüce Allah, gayb âlemine ait bir varlık olduğundan akıl yoluyla idrak edilemez. Sûfilere göre iman alanına dair diğer bütün gerçekler gibi Allah Teâlâ'nın varlığı hakkındaki bilgi de herhangi bir delil üretmeye, onun hakkında düşünceler üretmeye gerek kalmaksızın, Allah Teâlâ tarafından insana bahşedilir. Sûfiler bu bilgiye “keşf” adını vermişlerdir.¹³

Selim akıl ile düşünen bir insan, bu evrende nereye yönelirse yönelsin, Allah'ın varlık ve azametini seyrederek. İnsanların dilleriyle peygamberler göndermesi, ilmiyle, ahlakıyla beşeriyeti kemale erdirmek gibi tecellilerin olması ilâhî ikramın nişanesidir. Diğer taraftan insana sayısız istifadeler sunarak hizmet eden bütün ilimlerin, insanlara sağladığı faydaların Allah'ın varlığını ve yüceliğini göstermek amacıyla kullanılması ve bu yolla insanın kendi aciziyetini anlamasıdır. İnsan, çevresine dikkatle baktığında, görülen kudret ve saltanat karşısında iman etmemek gerçekten gülünç ve tuhaftır. Şair Seyrî'nin “*Dîvân*”ında dediği gibi;

“Süzülür nice mânâ sonsuzlarca sistemden,
Tecelli eksik olmaz âyîne-i âdemden!..
Ne müte‘âl hakikat; yerler gökler direksiz,
Bir zerre yok koskoca kâinatta ölçeksiz!..
Üstünde sonsuz fezâ, altında kara toprak;
Ey kul, sana yakışan; seccadeye kapanmak!..”

Hiç şüphesiz şu uçsuz-bucaksız evren, Allah'ın varlık ve azametinin bir nişanesi, insanoğluna da apaçık bir imân nûrudur.¹⁴

Aristo, (MÖ 384-322) yaratıcının varlığı konusunda “İlk Muharrik” ve “Vacibü'l-vücûd” diye adlandırdığı Tanrı'nın varlığını ispata çalışır. Bu evrende varlığı kesin olarak bilinen zâtın geriye doğru giden nedenler zinciri mantıksal olarak çelişkilidir. Geriye doğru sonsuza kadar devam edemeyeceğini ileri sürer. Yani, bir olayın nedeni olan bir diğer olay, bir başkasının nedenidir ve bu zincir sonsuz olamaz. Bu silsilenin bir başlangıcı olmalıdır. Bu başlangıç noktası ise kendisi hareket etmeyen bir ilk nedendir. Bu evrenin Tanrısının kendi deyişiyle “İlk Muharrik”i olduğunu söyler.¹⁵

Evliyâullahtan Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), bulunduğu mahalde bir takım insanların ve telaşlı bir şekilde ve merak içerisinde bir yere doğru koşuşturduklarını görünce onlara:

“Böyle heyecanlı ve telaşlı bir şekilde nereye gidiyorsunuz?” diye sorar. Onlar:

“Uzak yerlerden bir âlim gelmiş, Tanrı'nın varlığını çeşitli delillerle ahlaki bir temelde açıklıyor. Onun bu izahlarından ve delillerinden istifade etmeye gidiyoruz. İsterseniz siz de buyurun!” dediler.

¹³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2009), 337-338.

¹⁴ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, 66.

¹⁵ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları* 7/1 (2001), 78.

Bunu işiten Cüneyd-i Bağdadî, buruk bir gülümsemeyle, işiten kulak ve gören göz için Allah'ın varlığına dair evrende sayısız ilâhi nişaneler ve açık delilleri vardır. Benim kalbinde zerre kadar şüphe yoktur. Şüphesi olan tüm bu tecelliyata rağmen gidebilir. Dedikten sonra Ey ahâlî! Bütün bunlara rağmen kalbinde şüphesi olan varsa buyursun gitsin.¹⁶

İmâm Gazzâlî (öl. 505/1111) bu konu hakkında: Kim Allah Teâlâ'yı, cisimle tanırsa, o kimse "kâfir"dir. Kim Allah Teâlâ'yı tabiat ile tanırsa, o kişi "mulhid"tir. Kim Allah Teâlâ'yı, nefis ile tanırsa, o kimse "zındık"tır. Kim Allah Teâlâ'yı, akıl ile tanırsa, o kişi "hâkim"dir. Her kim de Allah Teâlâ'yı, kalp ile tanırsa, o kimse "sıddık"tır. Kim ki Allah Teâlâ'yı, sır ile tanırsa o kişi "mukîn"dir. Kim de Allah Teâlâ'yı, ruh ile tanırsa, o kişi "ârif"tir. Her kim de Allah Teâlâ'yı, Allah Teâlâ ile tanırsa o kimse "muvahhid"tir. Yani hakikî iman ve tevhid ehlidir, demektir.¹⁷

İbrâhîm sûresinde buyurulduğu üzere قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى "Onların peygamberleri: "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamaya çağıran ve bir süreye kadar sizi erteleyen Allah'tan şüphe mi ediyorsunuz?"¹⁸ dediler. Zemâhşeri, Allah'ın bütün bu kat'î delillere ve gözlemlenen gerçekliklere rağmen kendisinden şüphe edilecek zat olmadığını belirtir.¹⁹ Bursevî, bu âyeti yorumlarken, Allah Teâlâ'nın her zâhir olandan daha çok zâhir olduğunu ifade ederek bu kadar zâhir ve kesin olan zâtın varlığından şek ve şüpheye yer olmadığını beyan eder. Gökleri, yeri ve her ikisinin arasında bulunan bütün yaratıkları yoktan var edendir. Evrenin, gökyüzünün, yerin ve bu ikisi arasındaki her şeyin yaratılması, bir varlık sebebine ve varlığı vacip olan bir yaratıcı güce dayanır.²⁰

2. Kıdem

Ezelî olmak, varlığının bir başlangıcının olmaması demektir. Kadîm ve ezelî olan Allah Teâlâ'nın varlığı zâtının gereğidir. Kıdem, Allah'ın zâtına yakışmayan, zamanın hangi çağında olursa olsun O'ndan yokluğu nefyeden bir sıfat olduğu için selbî sıfatlardan sayılmıştır.²¹ Kur'ân'da, Allah'ın her şeyden önce var olduğu ve başlangıcının olmadığını "Evvel" ismiyle ifade eder, mânası: Evveli olmayan ezelî, başlangıcı olmayan demektir.²²

Allah Teâlâ, sonradan teşekkül eden hâdis bir varlık değil, kadîm (ezelî) bir varlıktır. Allah Teâlâ için muhal olan hâdis, kadîmin zıddıdır. Şayet hâdis bir varlık olmuş olsaydı bir muhdise muhtaç olacaktı. Bir muhdise ihtiyacı olan da Vacibü'l-vücûd olamaz. Zira vacip li-zâtîhinin özelliklerinden biri de ezelî olmaktır.²³ İnsan aklının, tüm bunların ötesinde "kıdem"î tasavvur etmekten aciz kalması, tahlili

¹⁶ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, 68-69.

¹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/397.

¹⁸ İbrâhîm 14/10.

¹⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 2/542.

²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/402.

²¹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 168; Ali Bozkurt, *Allah İnanıcı ve Esmâü'l-Hüsna* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020), 91.

²² Abdülkerim Kuşeyrî, *Esmâ'ül Hüsna'ya Tasavvufî Bakış*, çev. Molla Muhammed Cemil (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2016), 144; Muhyiddin Arabî, *Allah'ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*, çev. Ramazan Biçer (İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2021), 132.

²³ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Allah'ın İsimleri ve Sıfatları*, çev. Hasan Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2019), 1/36; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 114.

ve keyfiyeti hakkında mutmain olacak bir bilgiye varamaması mümkündür. Bundan dolayıdır ki bazı insanlar, kafalarında biçimlenen şu sorudan zihinlerini kurtaramazlar: “Allah’ı kim yarattı?”

Bu sorunun kaynağındaki temel nokta, soruyu soran kimsenin aklı, kıdemin şeklini, anlamını Allah Teâlâ’ya yakıştıracak biçimde hazmedememesindedir. İnsanoğlu, karşılaştığı her hakikati düşünüp elde etmeye kalkışma fiilinden vazgeçmediği sürece; bu batıl soru üzerinde düşünmekten kendini kurtaramayacaktır.²⁴

İmâm Gazzâlî’nin ifadesi, İslam düşünce geleneğinde "hudûs" (sonradan olma) ve "kadîm" (ebedî, başlangıcı olmayan) kavramlarına ilişkin bir argümanı yansıtmaktadır. Eğer Allah hâdis olsaydı, yani başlangıcı olsaydı, bu durumda O'nun da bir var edene ihtiyaç duyacağını ileri sürer. Bu var eden de başka bir yaratıcıya muhtaç olacaktır. Bu mantık, bir zincirleme etki yaratır, yani bir şeyin yaratılması, başka bir şey tarafından yaratılmasına dayanır. Gazzâlî, bu mantık zincirinin sonsuz bir şekilde devam etmesinin imkânsız olduğunu iddia eder. Her varlık, bir başka varlık tarafından yaratılmışsa, bu zincirin bir sonu olmalıdır. Ezcümle bu ezeli varlık, başka bir varlığa ihtiyaç duymadan var olmuştur ve her şeyin yaratıcısı olan Allah’tır.²⁵

Âyet-i kerimde *أَمْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ* “(Onlar mı hayırlı) yoksa, önce yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden mi?”²⁶ buyurulmaktadır. Beyan edildiği gibi ilk evvel mahlûkatı halk eden, yeniden dirilterek onu iade edecektir. Hâlbuki daha önce var olmadıkları halde sonradan var edilmeleri olan ilk yaratma, sonraki diriltmeden çok daha zordur.²⁷

Allah’ın kadîm ism-i şerifiyle ilgili olarak Abdülazîz b. Husayn’dan nakledilen peygamberimizin bir hadisi şöyledir. Yemenli bir grup: “Biz sana yaratılıştan soralım diye geldik” dediler. Rasûlullah (s.a.v.) şeklinde cevap verdi: “Allah Teâlâ ezelde vardı ve ondan başka hiçbir şey yoktu.”²⁸ şeklinde cevap verdi.

Hadîd sûresi üçüncü âyetinde, *هُوَ الْأَوَّلُ* “O ilktir”²⁹ Allah Teâlâ’nın *هُوَ* diye kendinden bahsetmesi, zâtî ve sıfatı ile diğer mevcûdatın üzerine varlığını takdim etmesindedir. Bursevî, bu âyet hakkında; Allah Teâlâ’nın diğer varlıkların yaratıcısı ve ilki olduğu, sebkât etmesinden maksadının zât olarak evvel olduğu ancak zaman olarak evvel mânâsının olmadığını belirttikten sonra, zamanın bir yaratık olduğu, onu yaratanın ise Allah Teâlâ olduğunu vurgulamıştır.³⁰

3. Bekâ

Varlığının sonunun olmaması, ebedî olması demektir. Allah Teâlâ mevcudiyetinin bir öncesi olmadığı gibi bir sonu da yoktur. Bekânın zıddı olan fenâ Allah Teâlâ için düşünülemez. Çünkü kıdem sıfatına sahip olan biri için bekâ sıfatı gereklidir. Kadîmliği kesin olan bir şeyin, yokluğunun imkân dışı olması, kural ile sabittir. Allah Teâlâ’ya mahsus olan bu sıfatlar, ilâh ve rab olduğunun en büyük göstergesidir.³¹

Bekâ sıfatı bu kâinatta tecelli etmemiştir. Yani, bu dünya ve içindekiler, ebediyetin ve değişmezliğin gerçek anlamda tecellisi değildir. Yaratılmış varlıklar geçici ve fanîdir. Zira Feyyâz-ı

²⁴ Bûtî, *Kübre'l-Yakiniyyâti'l-Kevniyye*, 121.

²⁵ Gazzâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, 1/271.

²⁶ en- Neml 27/64.

²⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/363.

²⁸ Beyhakî, *Allah'ın İsimleri ve Sıfatları*, 1/35.

²⁹ el-Hadîd 57/3.

³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/346.

³¹ Kılavuz, *Allah'a İman*, 70; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 115.

Mutlak, bekâ sıfatını yalnız kendisine mahsus kılmış ve yarattıklarını da fânîlikle illetli kılmıştır.³² Bu dünyadaki her şey adeta bir devre-mülk gibidir. Vacibü'l-vücûd olan bir zâta bir müessirin etki ederek var etmesi tasavvur edilemeyeceği gibi herhangi bir gücün onu, etkisi altına alarak yok etmesi de tasavvur edilemez. Aksi takdirde O zâtın vacibü'l-vücûd olmasının anlamı olmaz.³³

Kuşeyrî, (öl. 465/1072) Allah Teâlâ'nın isimlerinin zikredildiği *هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ* "Allah Teâlâ Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır." âyetinde bu isimlerin Allah Teâlâ'nın sıfatlarına işaret ettiğini belirtmektedir. Allah Teâlâ, ihsanıyla evvel, affi ile ahir, nimetiyle zahir, rahmetiyle batın olmalıdır. Yine Allah Teâlâ, tevfiği olarak kendini bize tanıtır hidâyet etmesiyle evvel, emirlerine riâyet nasip etmekle ahir, kâfi nimetleriyle zahir, kullarına yardım etmekle de batın olmalıdır. Yine Allah Teâlâ'nın, kullarını mesutlardan kılmakla evvel, yardımına yetişmekle âhir, keremiyle zâhir, irşadıyla batındır.³⁴

Allah Teâlâ'nın evvel olmasından murat, zâtının evvel olmasıdır, yoksa zaman bakımından değildir. Zira zaman, sonradan yaratılanların cümlesindedir. Âhir olmasından murat ise *وَالْيَهُ الْمَصِيرُ* "Nihai dönüş O'nadır."³⁵ âyeti gereğince bütün eşyanın asıl maddesi, her şeyin kudret elinde olduğu Allah Teâlâ'ya döner.³⁶

Allah'ın varlığı kendiliğinden vardır ve başka bir varlık tarafından bağımsızdır. Allah'ın varlığı, herhangi bir koşula veya dış etkene muhtaç değildir. Varlığı kendi zâtından olup evveli olmayan Allah Teâlâ'nın yok olacağını veya fanî olacağını düşünmek muhaldir. İmâm Gazzâlî, bu sıfatın aklî delillerini şöyle izah edebileceğini söyler: Faraza Allah Teâlâ'nın yok olacağı düşünülse iki durumla karşı karşıya kalır:

- 1) Bizâtihi yani kendi kendine yok olması
- 2) Zıddının te'siriyle yok edilmesi.

Devamı düşünülen bir varlığın bir sebep veya neden olmadan kendiliğinden var olması ve aynı şekilde yokluğu düşünülen şeyin de kendiliğinden bi-zâtihi var olmasının caiz görülmesi gerektirir. Allah Teâlâ'nın varlığını düşündüğümüzde, O'nun yok edilebileceği veya bir zıttı tarafından etkilenebileceği düşüncesi mantık dışıdır. Allah, eşsiz ve kudretiyle sınırsız olan bir varlıktır. O'na herhangi bir etki veya müdahale söz konusu değildir. Eğer Allah'ın varlığı hâdis (sonradan olma) olsaydı, bu durumda Allah'ın yok olması gibi bir düşünce ortaya çıkabilirdi. Ancak hâdis, kadîme (başlangıcı olmayan) karşı koyamaz. Eğer Allah'ın kudreti hâdis ise, kendisi kadîm olmayan bir etkenle ortaya çıktığı için bu durum gerçekleşemez. Kadîm bir varlığın başlangıcı olmadığı için sonu da olmadığını ve bu varlığın yokluk âlemine gönderilmesinin mümkün olmadığını belirtir. Bu durum, Allah'ın varlığının kadîm ve vacibü'l-vücûd olduğunu gösterir.³⁷

Hakikaten fânî olan bu varlıkların tamamı yok olduktan sonra, yalnız Allah Teâlâ kalacaktır. Zira bütün mahlûkatın var olma sebebinin maksadı bittiği zaman yok olacaktır. Allah Teâlâ'nın ilk olması, nasıl ilki olmayan bir ilk ve başlangıcı olmayan bir başlangıç ise O'nun sonu da sonu olmayan bir

³² Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, 71.

³³ Bûtî, *Kübre'l-Yakuniyyâti'l-Kevniyye*, 122.

³⁴ Kuşeyrî, *Esmâ'ül Hüsnâya Tasavvufî Bakış*, 144.

³⁵ el-Mâide 5/18.

³⁶ İsmail Hakkı Bursavî, *Tuhfe-i Recebiyye* (İstanbul: Sufi Kitap, 2020), 173.

³⁷ Gazâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, 1/271.

sondur.³⁸ *كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ* “Yer üzerinde bulunan her şey fânidir. Yalnız azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı baki kalacaktır.”³⁹ Bu âyet-i kerime indirilince melekler âdemoğlu helâk oldu dediler. Ne zamanki *كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ* “Her nefis ölümü tadacaktır.”⁴⁰ âyeti inince kendilerinin de helâk olacağını kesin bir şekilde anlamış oldular.⁴¹ Buradaki nükte, zâtın sadece mücerred bir zât olarak değil, sıfat ve rablığına tecellisi ve yansması itibariyle de bâki oluşunu vurgulamaktadır. Bu durumu kayyûm sıfatı ile ifade edenler de bu inceliği anlatmak istemişlerdir. Şöyleki Rabbin sonsuz olması, şu iki sıfatla celâl hem ikram sahibi olmasıyla vasıflamaktadırlar. Allah Teâlâ karşısında olan hiçbir şey kendi kendine yetmeyecek, yalnızca O, celâl ve azameti ile her şeyi yok edebilecek derecede büyük ve ihtiyaçsızdır. Hem yok olanlara hem de yok olacıklara hayat vererek ihsan ve keremine nâil kılacak tam bir lütuf sahibidir.⁴²

İnsan, hayvan, melek, cin, şeytan, cennet, cehennem, hûri, arş, kürsî vb. her şey helâk olacaktır. Ancak Allah rızasını kazanmak amacıyla yapılan ameller yok olmayacaktır.⁴³ Kur’ân-ı Kerim’de, Allah’ın daima diri olduğu şu şekilde beyan edilmektedir: *وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ* “Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zâtından başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁴ Bu âyette Allah Teâlâ’nın ebediyen ölmeyeceği haber verilerek, ona tevekkül edilmesi emredilmektedir.

4. Vahdâniyyet

Allah Teâlâ’nın zât, sıfat ve fiil cihetiyle bir ve tek olması; eşi, benzeri ve ortağının olmaması demektir. Vahdâniyyetin zıddı olan çokluk (teaddüd) ve ortaklık, Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olan vasıflardandır. Allah’ın bir olması sayısal bir birlikten ziyade, Allah’ın benzersiz ve eşsiz bir varlık olması yönüyledir.⁴⁵ Muhakkak ki Allah Teâlâ bütün mecûdatın başlangıcının yaratıcısı olması yönünden tektir. Ulûhiyyet ve vahdâniyetle vasıflanmıştır. Şirki ve ortaklığı kabul etmekten çok yüce ve münezzehtir.⁴⁶ Allah Teâlâ’nın fiillerinde ortaklık muhaldir. Âlemin yok olmasını gerektirir. Yaratılmış olan âlemde uyum ve düzen, tabiat kanunlarındaki sürekliliğe aykırı olduğundan yakîn ile batıldır.⁴⁷

Allah Teâlâ, mürekkebe olmadığı gibi cüz’iyattan da oluşmuş değildir. O’nun sıfatları da öyledir. Şöyle ki, Yüce Allah’ın birbirini tamamlayan iki ilmi, birbirini kovalayan iki kudreti yoktur. Bu durum O’nun parçalardan oluştuğunu nefy ettiği gibi, Ondan başka hiçbir kimse, O’nun ilmi gibi bir ilme, O’nun kudreti gibi bir güce sahip değildir. Bu da cüz’iyatı ondan nefy eder.⁴⁸ Zünnun-i Mısri (öl. 245/859) Allah’ın vahdaniyeti hakkında der ki; Allah Teâlâ’nın, mahlûkattaki eşyaya karışmadığını, yapmış olduğu ve yapacağı işlere kimsenin karşı koyamadığı, bütün marazları kendi icad edip O’nun

³⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 9/346.

³⁹ er-Rahmân 55/26-27.

⁴⁰ el-Enbiyâ 21/35.

⁴¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 9/298.

⁴² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 7/4676-4677.

⁴³ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 9/472.

⁴⁴ Hayrettin Karaman vd., *İlmihal I İman ve İbadetler* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 1/89; Kılavuz, *Allah’a İman*, 72; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 177.el-Kasas 28/88.

⁴⁵ Hayrettin Karaman vd., *İlmihal I İman ve İbadetler* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 1/89; Kılavuz, *Allah’a İman*, 72.

⁴⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 2/422.

⁴⁷ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 177.

⁴⁸ Bûtî, *Kübre’l-Yakiniyyâti’l-Kevniyye*, 118.

işlerine maraz verecek kimsenin olmadığını, nefsinde düşünüp sûret verdiği her ne varsa onun Allah olmadığını belirtmektedir..⁴⁹

Allah'ın teklîği, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli ifadelerle çoğu yerde dile getirilmiştir. O'nun esmâ-i hüsnâsından olan ve her ikisi de “tek ve bir” anlamına gelen “Vâhid ve Ehad” isimlerinin kullanılması, vahdâniyet sıfatının Kur'ân'daki tezahürüdür.⁵⁰ İslâm inancının temeli, Allah'ın birliğini esas alan tevhid inancıdır. Tevhid inancı; şirki, teslisi ve politeist görüşleri tamamen reddeder. Tevhid inancını kendinde barındıran kişi, Allah dışında hiçbir ilâhı kabul etmez.⁵¹ Mahlûk, mümkün ve hâdis; Hak ise vacip ve kadîmdir. İnsan, istediği kadar ilahi kemâlâta mazhar olursa olsun, Rabbinin dilediği dereceye kadar ulaşır. Onun için kul, Rab olmaz. Zira kemâl Hakk'ındır. Bundan dolayı Rasûlullah'ın Kur'ân'da virdi Huvallâhtır; enellâh dediği görülmemiştir.⁵² Peygamber Efendimiz: (s.a.v.) “Allah tektir, teki sever.”⁵³ buyurarak Yüce Allah'ın bir ve tek olduğunu vurgulamaktadır.

Allah Teâlâ'nın zâtında ve sıfatlarında bir olması şu anlamları ifade etmektedir.

- 1- Allah, cisim ve araz olmayı gerektiren her türlü nitelemeden uzaktır.
- 2- Allah'ın hem zâtı, hem de sıfatları ezeli ve ebedîdir.
- 3- Allah, zâtı ve sıfatları itibariyle bir benzerinin olmasından beridir.
- 4- Allah'ın bir ortağı olmadığı gibi fiillerinin de bir ortağı yoktur.

5- Allah Teâlâ'nın sıfatları sınırlı değildir. Mesela Allah'ın ilmi, meydana gelmiş olanla sınırlı olmayıp, olmuş ve olacak tüm şeyleri de kapsamaktadır.⁵⁴

Mûcizelerin, Peygamberlerin isteğiyle düzenli bir biçimde meydana gelmesi, Allah'ın teklîğine dair bir delil oluşturur. Şöyle ki tüm peygamberler, insanları Allah'ın varlığı ve birliğini kabul etmeleri üzerine davet etmişlerdir. Peygamberliklerinin doğruluğunu kanıtlamak için de mûcizeler gösterirler. Mûcizeler, bir yandan nübüvveti tasdik ederken diğer yandan Peygamberin söyledikleri şeylerle Allah'ın bir olduğu gerçeğini de kanıtlamış olur. Zira mûcizeler, peygamberlerin Allah'ın birliği ve tebliği konusundaki mesajlarını desteklemek için verilen olağanüstü işaretlerdir. Eğer başka ilâhlar olsaydı, onlar da mûcizeler gerçekleştirebilir veya bu mûcizeleri bozabilirdi. Böylesi bir durum, Allah'ın birliğine aykırı olurdu. Tüm bunlar Allah'tan başka bir ilâhın var olmadığını ispatıdır.⁵⁵

İslâm dışındaki diğer semâvî dinler, ilk gönderildikleri şekliyle aynı rubûbiyet inancına sahiptirler. Ancak daha sonraları yapılan değişikliklerle asıl amaçlarından çok farklı bir içeriğe büründüler. İsevilikteki tahrifat çok dikkat çekicidir. Bu dinde başlangıçta var olan tevhid inancı, miladi V. asrın sonunda korkunç bir tahrifatla tevhid inancı, yerini “teslis” inancına bırakmıştır. Fakat bugün daha çok terakkî eden insanlık bu mantıksızlığı kabul etmemekle beraber, kiliseden de uzaklaşmaktadır.

⁴⁹ Kuşeyrî, *Esmâ'ül Hüsnaya Tasavvufî Bakış*, 138.

⁵⁰ Kılavuz, *Allah'a İman*, 72.

⁵¹ Bozkurt, *Allah İnancı ve Esmâü'l-Hüsna*, 94.

⁵² İsmail Hakkı Bursavî, *Tuhfe-i Bahriye* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 112.

⁵³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), Tevhîd, 6/6410.

⁵⁴ Bozkurt, *Allah İnancı ve Esmâü'l-Hüsna*, 94-95.

⁵⁵ Kılavuz, *Allah'a İman*, 74.

Bunun farkında olan papalık makamı, Hıristiyanlığa, yeniden Vahdâniyet inancı tesis etmek için ilmî çalışmalar başlatmış bulunmaktadır.⁵⁶

Netice olarak, her akl-ı selim sahibi şunu bilmelidir ki, ulûhiyyet sıfatıyla vasıflanıp, ilâhî varlığın var olma icabının, yani zorunlu bir şekilde var olması gerekir. Allah'ın varlığı, kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymadan, tam bir kudret ve eksiksiz bir varlık olarak vardır. Allah'ın kudreti ve hükmü, sınırsız ve mükemmeldir. Kusursuz ve mükemmel olan bu sıfatlar, Allah'ın eksiksiz bir şekilde var olmasını ve ilâh olma niteliğini vurgular. Allah, kendi kudreti ve azameti karşısında eşsiz ve rakipsizdir.⁵⁷

Bursevî, *وَالْهَيْكُلُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ*, “Her halde hepinizin ilâhı, bir tek ilâhtır. Ondan başka bir ilâh yoktur. O Rahmân ve Rahîm’dir.”⁵⁸ âyetini, Allah’ın vahdâniyetini takrir ettiğini dile getirir. Zihinlere iyice yerleştirerek, varlık âleminde başka ilâhın var olduğunu fakat ibadete layık olmadığı şüphesini ortadan kaldırmak olduğunu ifade eder. Yani Allah Teâlâ’yı bu şekilde tanıyın, O’na daima ibadet edin, O’ndan başka kimseden bir şey isteyip ummayın. Allah Teâlâ’dan başkasından korkmayın, ancak ve ancak O’na kulluk edin.⁵⁹

İsrâ sûresinde *فَلَوْ كَانَ مَعَهُ إِلَهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَعُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا* “De ki, eğer dedikleri gibi Allah ile birlikte ilâhlar olsaydı, o zaman bu ilâhlar arşın sahibine bir yol ararlardı.”⁶⁰ Bursevî, bu âyet-i kerimeyi şöyle açıklamıştır: Şayet bir takım ilâhlar olmuş olsalardı; her ilâhtan daha büyük bir ilâhın olması gerektiği veya kendi emsâli ve benzeri bir ilâhın olması gerektiği ya da kendisinden daha düşük bir takım ilâhların olmasının lüzumuna işaret etmektedir. Böyle bir durum olmuş olsaydı, kendisinden daha büyük bir ilâh olan ilâhlar, arşın sahibini düşürmek ve ona yükselmek için çalışırlardı. Zorla, hile ve galebe yoluyla mülk ve saltanatı onun elinden almaya çalışırlardı. Bu durum ilâhlar arasında savaflara yol açardı.

Şayet ilâhlar, onun emsâli olmuş olsalardı, mülkün kendileri gibi birinde olmasına razı olmazlardı. Eğer bu ilâhlar arşın sahibinden daha düşük olmuş olsalardı, bu takdirde de noksan olan biri ilâh olmaya elverişli olmazdı. Bu durumda, ulûhiyyette kâmil olan arşın sahibine gitmek, ona hizmet etmek, kulluk etmek ve yakın olmak için yol ararlardı. Cenâb-ı Hakk’a ibadet ve itaat ile yaklaşmak isteyen kimse de ilâh olamaz.⁶¹

Enbiyâ sûresinde de *لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ* “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar yok olurdu. O halde arşın Rabbi olan Allah, onların vasfetmekte oldukları şeylerden münezzehtir.”⁶² Bu âyet hakkında Bursevî, iki kişi arasında olan her işin, nizam üzerine cereyan etmeyeceği, iki sultanın iradesiyle yönetilen bir topluluğun fesada uğrayıp düzenlerinin bozulacağını, sonrakinin yok sayılması halinde öncekinin de yok sayılması gerektiğini beyan eder.

Nasıl ki bir ceset için iki kalp, bir beden için iki nefis ve bir gökyüzü için iki güneş yoktur. Âlemin nizamı ikinci bir güneşi kabul etmediği halde nasıl olur da ikinci bir ilâhı kabul eder. Şayet başka bir ilâh varsa onun güneşi nerede? Zira güneş aydınlık veren şeylerin en mükemmelidir. Güneşi yaratan

⁵⁶ Topbaş, *Kur’an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, 73-74.

⁵⁷ ‘Abdü’l-Malik İbn-‘Abdallâh el-Cüveynî, *Kitabü’l-İrşâd: inanç esasları kılavuzu*, çev. Adnan Bülent Baloglu vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 66-68.

⁵⁸ el-Bakara 2/163.

⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 1/266.

⁶⁰ İsrâ 17/42.

⁶¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 5/161.

⁶² el-Enbiyâ 21/22.

“kim”se, benzerini yaratamayandan daha mükemmeldir. Kendisinden daha mükemmeli olan kimse, zâtı itibarıyla vacibül-vücûd olamaz. Bütün bu düzen bir tek ilâhın olduğuna şahadet eder ki; O, bu cisimlerin ötesindedir.⁶³

Birden fazla ilâhın var olduğunu söylemek, ilim ve kudretleriyle aralarında bir çatışmanın meydana gelmesi demektir. Zira ilâhlardan birisi bir kimseyi öldürmeyi murat eder diğeri ise yaşatmayı isterse, güçleri eşit olursa mücadele devam eder; birisinin istek ve gücü galip gelirse diğeri alt ederdi. Bu şuna benzer; biri bir ucundan diğeri de diğeri ucundan olmak üzere iki kişinin ip çekmesidir ki, bu iki kişinin güçleri birbirine denk olursa, her ikisi ipi çekmeye devam eder. Şayet onlardan birisi, diğeri galip gelirse, öbürünün ilâhlığından eser kalmaz.⁶⁴ Şu âyetler de Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine işaret etmektedir: *لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَأَصْطَفَىٰ مِمَّا* “Şüphesiz ki sizin ilâhınız tektir.”⁶⁵ *إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ* “Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, elbette yaratacağından, dileyceğini seçecekti. Ama o bundan münezzehdir. O, tek ve kahredici olan Allah'tır.”⁶⁶ *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* “De ki, o Allah birdir.”⁶⁷

5. Kıyâm bi-Nefsihî

Varlığı kendi zâtından olan, başkasından olmayan, kendi varlığı için başka bir şeye muhtaç olmamak gibi anlamlara gelir. Vacibü'l-vücûd Allah'ın, var olmak için bir yaratıcıya, bir zamana, bir sebebe ihtiyacı yoktur. Çünkü ihtiyaç kavramı, vücûb kavramına aykırıdır. Bunun zıddı “kıyâm bi-gayrihi”, varlığının başkasına muhtaç olması demektir ki bu, Allah için düşünülemez.⁶⁸

Diğer varlıklar ve olaylar Allah'ın iradesi ve yaratması altında meydana gelir. Mahlûkat, Allah'ın yaratma ve sürdürme gücüne bağlıdır. Tüm yaratılmış varlıkların Allah'a bağlı olduğu ve varlığını ikame etmede O'nun gücüne ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Bunun Kur'ân-ı Kerim'deki en özlü ifadesi, İhlâs sûresinde ki, *اللَّهُ الصَّمَدُ* Allah'ın “Samed”⁶⁹ olduğunun beyanıdır. Samed, “hiçbir şeye muhtaç olmayan, ondan başka her şeyin kendisine ihtiyaç duyduğu varlık” anlamına gelir.⁷⁰ Allah Teâlâ'dan başka hiç kimsenin hacet ve ihtiyaçları kesilmez. Zira insan ne kadar zengin olursa olsun, kendisine mahsus varlığı ve zenginliğinde hakikî, mutlak bir ganiye muhtaçtır.⁷¹

Esmâ-i hüsnâdan olan “Kayyûm”, ezelden ebede kadar kendi zâtıyla kâim olan, daima var olan ve varlığında da hiçbir şeye ihtiyaç duymaması anlamına gelir. Aksine hayatını devam ettirmede her şey O'na muhtaçtır.⁷² Allah'ın Kayyûm olması demek, sonsuza kadar, daima kâim olarak bütün varlıkları ayakta tutması, ihtiyaçlarını karşılaması demektir.⁷³ Bursevî, Allah Teâlâ'nın “geçmişte dengi, eşi ve benzerinin olmaması; şimdiki halde ve gelecekte de olmayacağı anlamına gelmez.” şeklinde bir suâle

⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/463-464.

⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/102.

⁶⁵ es-Sâffât 37/4.

⁶⁶ ez-Zümer 39/4.

⁶⁷ el-İhlâs 112/1.

⁶⁸ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 172; Karaman vd., *İlmihal I İman ve İbadetler*, 1/89.

⁶⁹ el-İhlâs 112/2.

⁷⁰ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l-Veciz*, çev. Hacı İnan (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2013), 4/548.

⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/107.

⁷² Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, 79.

⁷³ Bozkurt, *Allah İnancı ve Esmâü'l-Hüsna*, 108.

karşılık şöyle cevap vermiştir: Zira geçmişte olmayıp yeni bulunan sonradan ortaya çıkan bir şey hâdis olur. Hâdis olan bir şey ise asla kadîm olan Allah Teâlâ'ya denk olamaz.⁷⁴

Allah Teâlâ'nın, ibadet dâhil olmak üzere bir kimsenin yapacağı hiç bir şeye ihtiyacı yoktur. Ashaptan bir kimse: "Ey Allah'ım hamd sanadır, nimetleri veren sensin, senden başka Tanrı yoktur. Sen, arz ve semâvâtın ikrâm ve celâl sahibi hâlıkısın. "Hayy ve Kayyûm"sun. Ya Rabbi, senin bu esmâ-i hüsnâni şefaathî kılarak senden istiyorum!" diyerek dua etti.

Bunu işiten Rasûlullah, (s.a.v.) yanında bulunanlara: "Bu kişinin neyi aracı kılarak dua ettiğini anladığınız mı?" dedi.

Onlar, "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir." dediler. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Nefsimi elinde tutan Zât'a yemin ederim ki o, Allah'a ismi a'zam ile dua etti. Bir kimse İsmi A'zam ile dua ederse, Allah Teâlâ icabet eder, onu vesile kıldığı için de istediğini verir."⁷⁵

Muhakkak ki Allah Teâlâ, her şeye dair emirinin yerine getirilmesiyle mahlûkatı yaratmada, onlara rızık vermede, onları müstehak oldukları olgunluğa ulaştırmakta ve muhafaza etmekte, her daim mahlûkatın işleriyle kâimdir. Her ne kadar cevahir, kendi nefsiyle kâim ve bazı işlerden müstağni olsa da, var olması için başka bir varlığa muhtaçtır. Kendi kendilerine var olamaz. Bütün mevcûdatın kendisiyle kâim olduğu, öyle ki eşya için varlık ve devam tasavvur edilemiyor, vücûd ancak onunla tamam oluyorsa, işte o "Kayyûm"dur. Her şeyin var olması ve onun varlığı ile ayakta durması ancak kendisi sebebiyle olan Zât, Allah Teâlâ'dır. Zira fâni olan mahlûkatın kıyâmı, Allah Teâlâ'nın kayyûmluğuna bağlı olduğundan bunların varlığı bir nevi yokluktur. "Kayyûm", sıfatının yerine gelmesiyle hak geldi batıl zail olup silinip gitti. Neticede Allah Teâlâ'nın "Kayyûm" ismi olmazsa mahlûkatın kıyâmı da olmaz.⁷⁶

Fâtır sûresi 15. âyet-i kerimede, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı dile getirilmektedir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ "Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir. Hamd edilmeye ve yüceltmeye, lâyük olan sadece O'dur."⁷⁷ Bursevî, bu âyet-i kerimeyi şöyle açıklamıştır: Ey insanlar! Sizler, kendi nefsinizde, önemli işlerinizde ve mühim durumlarda çok şiddetli bir şekilde Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız. Çünkü ilk yaratılıştaki olduğu gibi gelişip yetişmek, hayatını devam ettirerek yaşamak için tüm mahlûkat yine yaratanına muhtaçtır. İnsan bela ve musibetlerin def'iyle beraber, dünyada rızık ve benzeri faydalı şeylere, âhirette ise af, mağfiret ve benzeri şeylere muhtaçtır. Yine insan zâtında, eylemlerinde ve sıfatlarında Allah Teâlâ'nın merhametine, ihsanına ve keremine muhtaçtır.⁷⁸

Mü'minlerin, dünyada ve cennete bile olsalar âhirette, Allah'a olan muhtaçlıkları, kendilerinden hiçbir zaman eksik olmayacak aksine sürekli artacaktır. Onunla karşılaşma aşkı ile "bizim nurumuzu tamamla" diye dua edeceklerdir.⁷⁹ İnsanın ihtiyaçlarını en iyi bilen ve onu yaratan Allah Teâlâ, bütün insanlığa yönelik bir ikazda bulunmaktadır. Allah'a ihtiyacı olan insanlardır. Allah Teâlâ, mahlûkat üzerindeki sayısız nimetlerden dolayı hamedilmeye müstehak tek zât'tır. Bu uyarıdan anlaşılan, insanın ibadeti kendisi için yaptığı, dolayısıyla yaşantısı, Allah'a kulluk etmesi yaratılıştan gelen bir ihtiyaç olduğu, baskı yöntemleriyle yok edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar tüm

⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/358.

⁷⁵ Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), De'avât, 5/65.

⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/400.

⁷⁷ Fâtır 35/15.

⁷⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/333.

⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/65.

mahlûkat Allah'a muhtaç ise de, onların içinde Allah Teâlâ'nın zâtına olan gerçek muhtaçlık sadece insan içindir. İnsanın dışındaki varlıkların ihtiyacı, kabiliyetlerine göre bir yönden muhtaç oldukları halde diğer yönden muhtaç olmamalarıdır.⁸⁰

Bu sebeple Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “*Fakirlik benim övüncümdür, ben onunla iftihâr ederim.*”⁸¹ Bundan dolayıdır ki tasavvuf erbabının ileri gelenleri, dostluğun temelini gizleme üzerine kurmuşlardır. Âdem'de “Sâffet” ismini gizlemek için isyan adı verildi. Süleymân'a da “Melik” ismi fakirlik adını gizlemek içindi. İbrâhîm'e, dostluk elbisesini gizlemek için nimet verildi. Zira muhabbet ve sevginin şartı gayret ve kıskanmadır. Bundan dolayı, dostla olan özel durumlarını herkese belli etmezler.⁸²

Bursevî, Allah Teâlâ'nın Samed oluşunu İhlâs sûresindeki, اللَّهُ الصَّمَدُ “Allah eksiksiz, sameddir.”⁸³ âyetini şöyle izah etmiştir: Samed sözcüğünün ma'rife gelmesinin sebebi, o zamanki insanların, Allah Teâlâ'nın samediyetini bilmelerindedir. Allah zâtı ile müstağnidir, hiçbir şekilde ihtiyaç sahibi olmadığı gibi muhtaç olanların tek sığınağıdır. O'nun dışındakilerin tamamı bütün açılardan O'na muhtaçtır. Varlıklar içerisinde Allah Teâlâ'dan başka Samed yoktur. Kendisinde Samed sıfatı bulunmayan bir varlık da ulûhiyeti hak edemez.⁸⁴

6. Muhâlefetün li'l-Havâdis

"Muhâlefetün li'l-Havâdis" terimi, bir şeyin diğer bir şeye zıt olması anlamına gelen "muhâlefet" ile "yaratılmış olanlar, sonradan var olanlar" manâsındaki "havâdis" lafzından türetilmiştir. “Yaratılmışlara benzememe”, “eşi ve benzerinin olmaması” demektir. Terim olarak; Allah'ın zâtının ve sıfatlarının, başka varlıkların zâtına ve sıfatlarına hiçbir şekilde benzememesi, Allah'ın zâtının eşsiz ve benzersiz olması, yaratılmış varlıklardan tamamen farklı olması anlamına gelen zâtî bir sıfattır.⁸⁵

Bu sıfat, Allah Teâlâ'nın sıfatlarında "mümâselet" (misli bulunmak) ve "müşabehet" (benzeri bulunmak) kavramlarını reddetmeye yönelik bir anlam taşır. Allah'ın zâtı ve sıfatlarının, yaratılmış varlıklar gibi misli veya benzeri olmadığını ifade eden bu kavram, Allah için mümâselet ve müşabehet muhal kılar.⁸⁶ Allah'ın, (kendisinden) başka hiç bir varlığa benzemediğini ikrâr eden biri, ulûhiyete yakışmayan her türlü niteliği Allah Teâlâ'dan uzaklaştırmış olur.⁸⁷

Vacibu'l-vücûd olan Allah Teâlâ, bütün kâmil sıfatlar ile sıfatlanmış kâinatın yaratıcısıdır. Dolayısıyla kâinattaki hiçbir şeye, hiçbir şekilde benzemez. Yaratılan varlıklara ait özellikler; cisim olmak, cevher olmak,⁸⁸ doğma ve doğurma, mekân, sayı, bölünebilme, birleşme, ayrılma, şekillenme ve sınırlama gibi cisimlere ait özellikler ile uyku, gaflet, ayakta olma, oturma, yemek-içmek, sevinme ve

⁸⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 4/458-459.

⁸¹ İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-'Aclûnî ed-Dimeşki Ebu'l-Fidâ' el-'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'* (Kahire: y.y., 1351), 1835.

⁸² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 7/334.

⁸³ el-İhlâs 112/2.

⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/538.

⁸⁵ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 222; Bozkurt, *Allah İnanıcı ve Esmâü'l-Hüsna*, 105.

⁸⁶ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam* (Konya: Tekin Kitapevi, 2010), 224.

⁸⁷ Kılavuz, *Allah'a İman*, 72.

⁸⁸ Gazâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*, 1/272-273.

üzülme gibi insanî fiillerden ve nefsanî duygulardan hiçbirisi Allah Teâlâ için düşünülemez.⁸⁹ Allah Teâlâ'ya zâtî gereği hiçbir şey benzemediği gibi kelâm sıfatı olan Kur'ân-ı Kerim'e de hiçbir şey benzemez.⁹⁰

Şûrâ sûresi 11. âyet, Allah Teâlâ'nın hiçbir benzerinin bulunmadığını ifade eder: فَاطْرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهَا لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. O sizin için kendi nefsinizden eşler ve hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. O, sizi bu düzen içerisinde üretilip çoğaltıyor. O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir ve görür.”⁹¹ Bursevî, Allah'ın mislinin olmadığını şöyle ifade etmektedir: “شيء” şey, mevcuttan ibarettir, ister cisim, ister cevher mümkün olanların hepsine “şey” ismi verilir.⁹² Onun zâtî gibi güzel ve bedîî şeylerden hiç bir şey yoktur. Çünkü onun zâtı, hiçbir kimsenin zâtının misli gibi değildir. Hiçbir şekilde ona hiçbir vecih yöneltilemez. Zira eşyanın hepsi ya cisimdir ya da a'razdır. Allah Teâlâ, bunlardan münezzehtir.⁹³

Kadîm olan bir zâtın, hâdis bir benzerinin olması muhaldir. Aynı zamanda kadîm olan zâtın, hâdis sıfatlarının olması da muhaldir. Hâdis olan bir zâtın, kadîm sıfatlarının olması da muhaldir. Hak Teâlâ hazretleri, miktarlar ile vasıflanmaz. Çünkü her sıfatlanan şey, mevsuftan daha üstün ve daha yüce olmalıdır. Noksan sıfatlardan münezzehtir Allah Teâlâ, yaratıkların kendisinden daha yüce ve üstün olmasından münezzehtir. *Mesnevî*'de şöyle buyruldu: “O'nun zâtını tasavvur edebilecek akıl ve genişlik nerede? Ta ki, onu görüp tasavvur edebilsin, O'nun mislini düşünebilsin!”⁹⁴

İhlâs sûresi, bunu en güzel şekilde şöyle beyan etmektedir. “O'na bir denk de olmadı.”⁹⁵ Bu âyet yaratıcının kadir, âlim, hayy, semî, basîr mürîd, mütekellim gibi kemâl sıfatlarının varlığına işaret etmektedir. Şayet yüce Allah bu sıfatlarla vasıflanmasaydı bunların zıtlarıyla vasıflanmış olacaktı. Böyle bir durum da onun için mümteni'dir.⁹⁶ Allah Teâlâ'nın teklifi de çokluğuda bölünmeyi kabul etmeyecek şekilde zâtî ehadiyyetinde bir başkasıyla kıyaslanamaz. Vacibü'l-vücûd dışında kalanlar ancak yok olmaya mahkûmdurlar. Zira yokluktan ibaret olan vücudu, mutlak asıl olana denk değildir. Dolayısıyla hiçbir varlık O'na denk olamaz.⁹⁷

Sonuç

İslâm'ın temel inancı olan tevhidin ana maddesi, Allah'ın tek ve bir olduğu, O'ndan başka ilah olmadığı konusudur. Kur'ân-ı Kerim, “Allah”ı sadece isimlendirip kapalı ve soyut bir varlık olarak bırakmamış, Allah'ın isimleri, O'nun niteliklerini ve yüceliğini ifade eden farklı sıfatlarına ve özelliklerine de vurgu yapmıştır. İslâm âlimleri, Allah'ın sıfatları ve fiilleri konusunu inceleyerek, O'nun eksiksiz, yüce ve mükemmel olduğunu vurgularlar. İnsanların anlayışına uygun bir şekilde, O'nun varlığı ve nitelikleri konusuna değinmişlerdir. Allah Teâlâ'nın bütün noksanlıklardan münezzehtir ve kemal sıfatlarla vasıflandığını ispat etmek için hem vahiy kaynaklarına hem de akıl yoluyla anlamaya çalışmışlardır. Bütün Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerim ve sünnette Allah Teâlâ'ya nisbet edilen vasıfları,

⁸⁹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 171-172.

⁹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/105.

⁹¹ eş-Şûrâ 42/11.

⁹² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 8/292.

⁹³ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 6/4226.

⁹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 8/293.

⁹⁵ el-İhlâs 112/4.

⁹⁶ Ebû'l Berekât Abdullah İbn-i Ahmed İbn-i Mahmud Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2013), 2/592.

⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 10/539.

kulluk gereği ve teslimiyet bilinciyle kabul etmişlerdir fakat bu sıfatların yorumu ve Cenâb-ı Hak'la münasebeti konusunda farklı anlayışlara sahip olmuşlardır.

Bursevî, Allah'ın sıfatları konusunda, hem sadece lafzı ele alarak teşbih ve teccime düşenlerin hem de te'vile sarılıp onları nefyedenlerin aksine bir tavır takınmıştır. Kendisi ehl-i sünnetin önemli bir temsilcisi olmakla birlikte, metafizik bir alanı içinde bulunduran müteşâbih âyetlerin te'vili konusunda akli yorumlara başvurmanın aksine tasavvufi ifadelerle başvurmuştur. Gaybî konularda insan aklının doğrudan idrak edemediği, duyuyla algılanamayan konularda sadece vahyin, yani ilahi kaynakların sağlayabileceğini öne sürer. Bu konularda insan aklının kendi başına yeterli görmediği, bu bilgileri ancak vahiy yoluyla nasıl ulaşırsa o şekilde imân etmeyi uygun bulmuştur. Bursevî, insan anlayışını aşan Allah'ın sıfatlarını, nitelik ve niceliğiyle hakkıyla anlayamayacağı inancındadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı yaratılmışlara benzetmekten veya O'na cismani özellik atfetmekten de sakınmıştır. Buna rağmen Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde geçen Allah Teâlâ hakkında bütün sıfatları kabul etmiştir.

Netice olarak görüldü ki Bursevî, selefi bir tavır sergilemek suretiyle öğretme amacı gütmüş, şüpheleri gidermek amacıyla da nadir açıklamalar ve alıntılar dışında, te'vil (yorumlama) yapmaktan kaçınmıştır. Allah'ın yüceliğini bazen tasavvufi bir anlayışla öven tefviz taraftarı bir duruş sergilemiştir. Yani çoğunlukla ehl-i sünnetin görüşünü takip etmiştir. İşâri-tasavvufi bir ekolden gelen Bursevî, çok yönlü bir âlim olmasına rağmen değişen zaman ve şartlarda aynı düşüncede olması beklenen bir durumdur. Bu tür bir anlayış, onun ilimdeki derinliğini, esnek düşünce yapısını ve hoşgörülü tutumu içerir.

Kaynakça

- Arabî, Muhyiddin. *Allah'ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Ehil Yayıncılık, 2021.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Allah'ın İsimleri ve Sıfatları*. çev. Hasan Yıldız. 2 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. baskı., 2019.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Muvazzah İlm-i Kelam*. İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, 2000.
- Bozkurt, Ali. *Allah İnancı ve Esmâü'l-Hüsna*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahihü'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Tuhfe-i Bahriye*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Tuhfe-i Recebiyye*. İstanbul: Sufi Kitap, 4. Basım., 2020.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Kübre'l-Yakıniyyâti'l-Kevniyye*. çev. Mehmet Yolcu - Hüseyin Altınalan. İstanbul: Madve Yayınları, ts.
- Cüveynî, 'Abdü'l-Malik İbn-'Abdallâh el-. *Kitabü'l-İrşâd: inanç esasları kılavuzu*. çev. Adnan Bülent Baloglu vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. baskı., 2012.
- Çelebi, İlyas. *İslam'ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 7. Baskı., 2019.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erol, Oğuz. *Genel Klimatoloji*. İstanbul: Çantay Yayınları, 10. Baskı., 2014.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü Ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 2010.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. baskı., 2012.
- Karaman, Hayreddin vd. (ed.). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 27. baskı., 2014.
- Karaman, Hayrettin vd. *İlmihal I İman ve İbadetler*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Nesriyat, 16. Basım., 2011.
- Kılavuz, Ulvi Murat. *Allah'a İman*. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım., 2018.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Esmâ'ül Hüsnaya Tasavvufî Bakış*. çev. Molla Muhammed Cemil. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2016.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2009.
- Nesefî, Ebû'l Berekât Abdullah İbn-i Ahmed İbn-i Mahmud. *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2013.
- Pezdevî, İmam Ebu Yusr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım., 1988.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlâhî*. çev. Ekrem Demirli vd. 6 Cilt. İstanbul: Fikiryat, 1. Baskı., 2022.

- Sallâbî, Ali Muhammed. *Allah'a İman*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 3. Basım., 2010.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Topbaş, Osman Nuri. *Kur'an ve Sünnet İklîminde İslam İman İbadet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları* 7/1 (2001), 63-86.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.
- Yurdagür, Metin. *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr ez-. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zuhayli, Vehbe. *Tefsîrû'l-Veciz*. çev. Hacı İnan. 4 Cilt. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2013.
- 'Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-'Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu'l-Fidâ' el-. *Keşfu'l-Hafâ'*. Kahire: y.y., 1351.